

KIRGIZİSTAN’DA MANEVİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER EĞİTİMİ OLARAK “ADEP SABAGI”

Kubatali TOPCHUBAEV*

Öz

Bu çalışma Kırgızistan’da milli ve manevi değerleri gelecek nesle aktarma çabası olarak görülen Adep dersinin mahiyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Adep dersinin nasıl ortaya çıktığı, hangi faktörlerin etkili olduğu, ne tür tartışmaları beraberinde getirdiği, eğitim sistemindeki yeri, amacı ve ilkelerinin ne olduğu sorularına odaklanılmıştır. Bu soruların cevabı tümevarımsal çözümlemeler çerçevesinde betimsel desenle inşa edilmiştir. Betimlemeler aracılığıyla Adep dersi hakkında fikir sağlama ve anlamları aydınlığa kavuşturma çabası güdülmüştür. Bu yönüyle çalışmamız Kırgızistan’daki manevi değerler eğitimiyle ilgili durum tespitine yönelik veri sağlaması açısından dikkat çekmektedir. Aynı zamanda manevi değerler eğitimine yönelik nitelikli kararlar alma noktasında da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre Adep dersi toplumun manevi değerlerinde önemli rol oynayan din eğitimi ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Ancak yasal düzenlemeler çerçevesindeki tartışmalar sonucunda ahlak ve milli değerler eğitimine dönüşmüştür. Adep dersi deneyimi aynı zamanda örgün eğitimde din konusunun ancak kültürel ve sosyal gerçeklik olarak yer alabileceğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan Kırgızistan devletinin din eğitimini sadece dini kurumlara bırakmak yerine örgün eğitim ve din eğitiminin tamamlayıcılığını düşünerek hareket etmesi yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kırgızistan, Değerler Eğitimi, Kültürel Değerler, Adep Dersi.

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri (Din Eğitimi)

e-posta: ktopchubaev@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9326-5988

Atıf/ Cite as: Topchubaev, Kubatali. “Kırgızistan’da Manevi ve Kültürel Değerler Eğitimi Olarak ‘Adep Sabagı’” *Dini Araştırmalar* 24/61 (Aralık 2021), 325-352, <https://doi.org/10.15745/da.1005885>

"Adep Sabagi" as Spiritual and Cultural Values Education in Kyrgyzstan

Abstract

This study aims to reveal the nature of the Adep lesson, which is seen as an effort to transfer national and spiritual values to the next generation in Kyrgyzstan. In line with the purpose of the study, it focused on the questions of how the Adep lesson emerged, which factors are effective, what kind of discussions it brings, its place in the education system, what its purpose and principles are. The answers to these questions are constructed with a descriptive design within the framework of inductive analysis. An effort are made to provide an idea about the Adep lessons and to clarify the meanings through descriptions. In this respect, our study draws attention as data for determining the situation of moral values education in Kyrgyzstan. At the same time, it is thought that it will contribute to making qualified decisions for moral values education. According to the results of the study, the Adep lesson emerged with the need for religious education, which plays an important role in the spiritual values of the society. However, as a result of the discussions within the framework of legal regulations, it has turned into moral and national values education. At the same time, the experience of the Adep lesson has revealed that the subject of religion in formal education can only be included as a cultural and social reality. In this context, the citizens of the Kyrgyzstan state should not ignore the religious preferences and the issue of consciously building their religious life. Rather than leaving religious education only to religious institutions, it would be useful to consider the complementarity of formal education and religious education.

Keywords: Religious Education, Kyrgyzstan, Values Education, Cultural Values, Adep Lesson.

Summary

The Adep lesson, included in the formal education program of the Kyrgyz Republic, is one of the remarkable lessons in transferring spiritual and cultural values to future generations. The emergence of the lesson and the process of becoming a compulsory lesson have been effective in determining the place of religious education in Kyrgyzstan. In addition, the people's point of view towards the Adep lesson has highlighted the need for religious education. However, meeting this need has not been resolved in the context of formal

education due to the secularism principle adopted by the state. Serving the purpose of religious education is left to religious institutions. It is emphasized that the subject of religion can be included as a social and cultural reality in the formal education program. At the same time, this attitude brought about the conclusion of the Adep lesson, initially perceived as religious education, as a social field lesson.

This study aims to reveal the nature of the Adep lesson, seen as an effort to transfer national and spiritual values to the next generation in Kyrgyzstan. In line with the purpose of the study, it is focused on the questions of how the Adep lesson emerged, which factors are effective, what kind of discussions it brings, its place in the education system, what its purpose and principles are. The answers to these questions are constructed with a descriptive design within the framework of inductive analysis. An effort is made to provide an idea about the Adep lesson and to clarify the meanings through descriptions. In this respect, our study draws attention as data for determining the situation of moral values education in Kyrgyzstan. At the same time, it is thought that it will contribute to making qualified decisions for moral values education.

According to the results of the study, the Adep lesson emerged with the need for religious education, which plays an important role in the spiritual values of society. However, as a result of the discussions within the framework of legal regulations, it has turned into moral and national values education. At the same time, the experience of the Adep lesson has revealed that the subject of religion informal education can only be included as a cultural and social reality. In this sense, the citizens of the Kyrgyzstan state should not ignore the religious preferences and the issue of consciously building their religious life. Rather than leaving religious education only to religious institutions, it would be useful to consider the complementarity of formal education and religious education.

It is possible to see that the theoretical framework of spiritual values education in Kyrgyzstan is determined by legal regulations rather than scientific research. The uncertainty about religious education plays an important role in Kyrgyzstan's orientation towards more legal regulations on moral values education. Although this ambiguity is tried to be resolved to some extent with legal regulations, its adequacy in meeting the religious needs of the society at the state level and preventing religious information pollution is being discussed.

When it comes to issues such as localization, developing spiritual values, transferring cultural values to the next generation, and building a traditional/

national identity, the concepts of religion and spirituality come to the fore. In fact, it comes to the fore that religious education can be effective in the mentioned issues. At this point, it is stated that there is a need for religious education carried out by the state. However, despite this need, it is seen that the initiatives cannot go beyond being personal. It is possible to evaluate the Adep lesson as a concrete example of this situation. Because the Adep lesson started with a personal initiative and is evaluated as a religion lesson. However, the religion-state relations determined by the state in the basic laws brought about the reshaping of the Adep lesson. In addition, the Adep lesson experience has revealed that the subject of religion can take place as an important phenomenon in the development of spiritual-cultural reality and moral understanding in the Kyrgyzstan education system.

It is possible to say that the interaction of secular education and religious education studies of civil religious institutions in Kyrgyzstan has become inevitable. In fact, it is imperative to update the interaction of both parties and ensure integration. Because both parties do not have separate goals for the development of spiritual values it is possible to say that this situation has a feature consisting of many components that can be revealed by deeper studies.

Giriş

Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsız devletlere dönüşen ülkeler daha önceki devlet anlayışlarını bir kenara bırakarak yeni paradigmalara yönelmek zorunda kalmıştır. Kırgız Cumhuriyeti bu devletlerden biridir. Bağımsızlıkla birlikte kimliğini, tarihini, yetiştirmek istediği vatandaş profilini, manevi değerlerini gözden geçirmek gibi hayatî konularla karşı karşıya gelen Kırgız Cumhuriyeti yeni kurumlara ve yaklaşımlara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçlara binaen ülkenin laik ve demokratik esaslar üzerine kurulması uygun görülmüştür. Ülkenin demokrasi yönündeki tercihi çeşitli özgürlükleri kazandırmıştır. Bunlardan biri Sovyetler döneminde sınırlandırılmış inanç özgürlüğü hakkıdır.¹ Ancak söz konusu haklar sosyal yapıda birçok değişiklikleri ve sorunları da beraberinde getirmiştir.

Kırgızistan'da siyasi ve sosyal hayattaki değişim ve dönüşümler ahlaki alanı ilgilendiren manevî değerler alanını da derinden etkilenmiştir. Bir taraf-

¹ Bkz. Kırgız Respublikasının Din Tutuu Erkindiği cana Diniy Uyumdar Cönündö Mıyzamı (DTEDUCM), Kırgız Respublikasının Yüstitsya Ministrligi (2008).

tan manevî değerler ön plana çıkarılmaya çalışılarak millî ruhun geliştirilmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan post Sovyet dönemi ile gelen özgürlükler, manevî alanda bilgi kirliliğini, ahlaki boyutta geleneksel değerlerle çatışan unsurları, evrensel alanda diğer dinlerin rekabet alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum din alanındaki gelişmeye engel teşkil eden statükocu anlayışı daha da belirgin hale getirmiştir. Söz konusu anlayış aynı zamanda modern dünya ile bütünleşmeyi sakıncalı görmüştür. Hatta irticai ve radikal/fundamentalist fikirler içinde kabul ederek fitrî bir ihtiyaç olan dine yönelişin ve manevî anlam arayışın zararlı ve önlenmesi gereken düşünceler olduğunu ileri sürmüştür.²

Bir diğer sorun ise, komünizmden demokrasiye geçiş ile elde edilen din özgürlüğünün sağladığı fırsatlarla dine yönelen insanların doğru dinî bilgiler edinmemeleri, yetersiz ve yanlış bilgilere maruz kalmasıdır. Bunun sonucunda ülkedeki falcı, yıldız yorumcusu gibi din adına ortaya çıkan bazı şahıslar/kurumların dini istismar ederek bilgi kirliliğine yol açması ve dinî bilgilerin illegal yollarla karşılanması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bir önemli sorun da halkın dine yönelişini ve dinî bilgi boşluğunu fırsat bilen misyonerlerin, inanç ve ifade özgürlüğü şemsiyesine sığınarak asker, doktor, mühendis, öğretmen, sosyal yardım elemanı, barış gönüllüsü gibi çeşitli kimlik ve rollerle ülkeye gelmesi manevî alandaki sorunların daha da karmaşıklaşmasına neden olmasıdır.³

Din alanındaki bilgi kirliliğinde ve karmaşıklığında Kırgızistan'ın sosyo-kültürel yapısının etkisi de yadsınamaz. Bugünkü dini ve kültürel değerlerin geçmişin tortulaşmış birikimi olduğu ifade edilmektedir. Bu birikimin farklı bir sosyal örgütlenme ile yeniden vücut bulduğuna dikkat çekilmektedir. Nitelik manevî değerlerin temelini göçebe hayattan kalma örfî değerler ile tek Tanrı inancına ait unsurların karışımı oluşturmaktadır. Bu bakımdan Kırgızistan inanç değerleri açısından ebruyu andıran bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca Kırgız toplumu mevcut tüm dini ve kültürel değerlerini koruyarak geliştirme

2 Hüseyin Yılmaz, "Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2007), 93.

3 Durmuş Arık, "Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar* 6/17 (Haziran 2003), 327-349; Mustafa Erdem, "Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar* 1/3 (Haziran 1999), 5-42; Seyfettin Erşahin, "Türkistan'da Misyonerlik Faaliyetleri", *Diyanet İlmî Dergi* 34/3 (1998), 100-111; Salih Pay, "Kırgızistan: Dinlerin Müsabaka Alanı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 233-252; Salih Pay, "Misyonerlerin Kıskaçındaki Ülke: Kırgızistan", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 253-283; Yılmaz, "Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi", 91-128.

çabasındadır.⁴ Ancak bu durum milli değerler-dini değerler tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Hatta Kırgızların İslamiyet'ten önce de var olduğu vurgulanarak kendine has geleneksel inançlarla örüntülenmiş milli din konusu gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda İslamiyet'ten önceki geleneksel inançlara vurgu yapılmaktadır.⁵

Araştırmalardan da anlaşılacağı üzere; Kırgızlar gerek göçebe hayatın sınırlı imkanları gerekse Sovyet rejiminin paradigmasından ötürü sağlıklı bir din eğitimi sürecini gerçekleştirememiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak gelenek ile din iç içe girmiş, pek çok gelenek ve halk inancı dinin aslı unsuru gibi algılanmıştır.⁶ Hatta halk arasında din ile ilgili eğitim, “Eskiçe (Eski bilim alma)” şeklinde kullanılmıştır.⁷

Bağımsızlık süreci din ve değerler alanındaki karmaşıklıklar ve sorunlar ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda birtakım imkanları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda din üzerindeki yasaklar ortadan kalkarak dini tören ve merasimler günlük hayatta sıkça gözlemlenir hale gelmiştir.⁸ Ülkenin ilk cumhurbaşkanının: “*Totaliter ideolojiden kurtulduktan beri atalarımızın dini İslam'ın toplumdaki rolü etkin bir halde yükseldi. Cami ve medreselerin sayısı arttı, halkımızın çoğunluğu İslam dinine daha fazla ilgi duymaktadır*”⁹ şeklindeki ifadeleri bu durumu özetler niteliktedir. Böylece halkın dinini öğrenme ihtiyacı hissedilmiş, özellikle gençlerin dinini öğrenmesi konusunda politikalar gündeme gelmiştir.¹⁰ Devlet yönetimi ve milletvekilleri bu konudaki gö-

4 Bkz. Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropolojik Araştırmaları* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000); Ahmet Cihan, “Kırgızistan'da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri: Güney Kırgızistan'da Celalabat Kenti Örneği”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli E-Dergisi* 7 (2005), 1; İhsan Çapçıoğlu, “Kırgızistan'da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bir Bakış”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Üştî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ferhat Gökçe (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 549-553.

5 Kubatalı Topchubaev, “Kırgızistan'da İslam Yorumunu Etkileyen Faktörler”, *İslam ve Yorum*, ed. Mustafa Arslan vd. (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 3/368

6 Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2005), 245-252

7 Timur Kozukulov, “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaset ve Eğitim”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2005), 174

8 Hüseyin Yılmaz, “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan'la Karşılaştırılması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 108-109; Bk. Ahmet Cihan, “Kırgızistan'da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri”, *Teologia Fakültesinin İlmî Jurnalı* 8 (2005), 82-104

9 Kozukulov, “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaset ve Eğitim”, 177

10 Dilara Akramova, *Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 93.

rüşlerini dile getirerek siyasi zeminde din öğretimi tartışmaları başlamıştır. Bu süreçte 1991’de yürürlüğe giren, “İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar” kanununun önemi ortaya çıkmıştır. Nitekim söz konusu yasa, kültür temelli din derslerinin öğretim programlarında yer almasını beraberinde getirmiştir.¹¹ Ancak bu tartışmalar din eğitimi sorunlarının çözümü ile ilgili araştırmalar yapmak, toplumun ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaya yönelik projeler geliştirmek şeklinde gerçekleşmemiştir. Daha çok kişisel görüş, inisiyatifler ve siyasi tartışmalar ile sınırlı kalmıştır.¹² Özellikle örgün din öğretimi sorunu devletin anayasada belirttiği “laiklik” kavramı üzerinden tartışılmıştır. Devletin laik yapısı gereği okullarda başlı başına dini bilgileri içeren bir derse izin verilmemiştir. Hatta laiklik gerekçesiyle ülkedeki dini faaliyetlerin engellenmesi gerektiği bile gündeme gelmiştir.¹³ Özellikle 1996’da “Din İşleri Devlet Komisyonu”nun kurulması, din-devlet ilişkilerinde yeni yasal düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Böylece din eğitimi ve öğretimine ilişkin devlet politikası yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁴

Kırgızistan’ın geleneksel birikimi, Sovyet dönemi ile inşa edilen anlayış ve manevi boşluk, bağımsızlıkla kazanılan haklar ve yasal düzenlemeler, devletin etnik yapısı, güncel din anlayışları¹⁵ gibi unsurlar birlikte değerlendirildiğinde din eğitimi konumlandırma konusunda ciddi bir güçlük çekildiğini görmek mümkündür. Başka bir ifade ile din eğitimi ihtiyacı sosyal gerçeklik olarak fark edilmiş, ancak nasıl bir yol izleneceği konusunda bir karara varılamamıştır. Bu durum devleti iki farklı yola yönlendirmiştir. İlki, ABD ve Fransa’daki uygulamalar gibi devlet okullarında zorunlu olmayan, okul dışında isteğe bağlı bir din eğitimi yaklaşımıdır.¹⁶ Bir bakıma din eğitimi sivil

¹¹ Bakıt Murzaraimov - Mustafa Köylü, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 196.

¹² İbrahim Özkılıç, “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan ve Bölge Ülkelerinde Ahlak Eğitiminin Kültürel Alt Yapıya Uygun Olarak Verilmesinin Önemi”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Oş Mamekettik Üniversitesi, 2007), 250; Yılmaz, “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması”, 110.

¹³ Yılmaz, “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması”, 92-93.

¹⁴ Murzaraimov - Köylü, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler”, 196; Cazgül Colali’ yeva, “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 22/41 (2020), 176-179.

¹⁵ Suat Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaştırmanın Niteliği”, *Turkish Studies Dergisi* 11/12 (2016), 31-32.

¹⁶ Bk. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: PegemA Yayınları, 2001), 140; Mehmet Zeki Aydın, “Dünyada Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan – Remziye Ege, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 235

dini kurumlara bırakan bir tercihtir. Buna göre devlet sadece dini kurumları denetlemekle yükümlüdür. Başka bir ifade ile din eğitimi programının devletin yasal düzenlemelerini çiğnemediği sürece devletin dini faaliyet gösteren veya din eğitimi veren sivil dini yapı ve kurumlara karışmamasıdır.

Diğer bir yol ise, aydınlar ve yetkililerin inisiyatifi ile seçmeli bir ders olarak başlayıp, daha sonra zorunlu hale gelen “İyman Sabagı (İman Dersi)” deneyimidir. Bu tercih din ile ilgili konuların kültür derslerinde işlenmesi yaklaşımını çağrıştırmaktadır. Zira söz konusu ders İslam dininin Kırgız kültürü üzerindeki etkisinin silinemediği gerekçesi ile temellendirilmiştir. Bu bağlamda İslam ile ilgili bilgiler yer aldığı özel bir kültür dersinin olması gerektiği savunulmuştur. Böylece İman Dersi öğretim programı geliştirilmiş seçmeli olarak Kırgız dilli okullarda yerini almıştır. İlk İman Dersi öğretim programı, vebal, sevap, helal, haram, İslam’ın şartları, farzlar, selamlaşma ve taziye adabı, Ramazan Bayramı ve fitre gibi İslam dini içerikli konularla dikkat çekmiştir.¹⁷ O döneme özgü öğretim programının öncelikleri, söz konusu dersin zorunlu bir ders olmasına olanak tanıyacak tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar sonucu zorunlu bir İman dersi ortaya çıkmıştır. İslam’la ilgili konuların kültür dersi içerisinde yer alması ve uygulanması, öğretmen sorunu, “ıyman” kavramının içeriği, laik bir ülkede din içerikli dersin konumu gibi sorunlar doğurmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan tartışmalar söz konusu dersin “Adep Sabagı (Adep Dersi)” şeklinde yapılandırılması ile sonuçlanmıştır.

Görüldüğü üzere Kırgızistan’daki din eğitimiyle ilgili tartışmaların sonucunda Adep Dersi örgün öğretim programına dahil edilmiştir. Bu dersin incelenmesi özellikle Kırgızistan’daki din eğitimi sürecini anlamak adına önem arz etmektedir. Bu çalışma da bu ihtiyaca binaen Adep Dersinin mahiyetini betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirme bağlamında aşağıdaki araştırma sorularından hareket edilmiştir:

- Adep Dersinin Kırgızistan eğitim sistemindeki yeri nedir?
- Adep Dersi nasıl ortaya çıkmıştır?
- Adep Dersinin ortaya çıkmasında hangi faktörler etkili olmuştur?
- Adep Dersi öğretim sürecinin temel ilkeleri ve amaçları nelerdir?

Bu soruları sistematik olarak incelemeden önce makalenin önemi üzerinde durmak yararlı olacaktır. Ülkelerin eğitim sistemleri gerek yönetsel gerekse bilimsel düzlemde alınan kararlara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla

¹⁷ B. Nurunbetov vd., “1992-93 Okuu Cılı İyman Sabagın Okutuu Programması”, (Bişkek: Dil Müröğü, 1992).

eğitim ile ilgili kararlar birçok bileşenin analizi ve değerlendirilmesi sonucu elde edilir. Analiz ve değerlendirmelerin niteliği bilimsel araştırmalara ve sistematik bir şekilde ortaya konulan durum tespitlerine bağlıdır. Bu bakımdan çalışmamız Kırgızistan'daki ahlak ve değerler eğitiminin durum tespitine yönelik veriler sunmaktadır. Zira eğitim-öğretim sürecinin bilimsel veriler ışığında değerlendirilmesi nitelikli eğitim kararları alma açısından önem arz etmektedir. Buna göre değerler eğitimine yönelik durum tespitleri, Kırgızistan'daki eğitim paydaşlarının kararlarına ve öğretim programı geliştirme çalışmalarına katkı sağlaması düşünülmektedir.

Buna ilave olarak karşılaştırmalı eğitim araştırmaları toplumsal sorunların çözümündeki zenginliği ortaya koymak açısından önemli veriler ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın karşılaştırmalı eğitim araştırmalarına da veri oluşturacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışma, Kırgızistan'da Türkiye işbirliği ile yürütülmekte olan İlahiyat Fakültesi eğitim programlarının güncellenmesine ışık tutmak açısından da önem arz etmektedir. Zira Kırgızistan'daki ahlak ve değerler eğitimine yönelik çalışmaları dikkate alan İlahiyat Fakültesi eğitim programları toplumsal ihtiyacın karşılanmasına olanak sağlayabilir.

Bir olgunun sistematik olarak araştırılması, var olan bilginin yayılması ve olgu hakkındaki bilgiyi derinlemesine betimlemeyi amaçlayan¹⁸ bu çalışma betimsel desenle alandaki bilgi temeline katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Betimsel desenler sistematik olarak bir olgunun gerçeklerini, karakteristik özelliklerini, olaylar ve olgular arasındaki ilişkileri açıklamasıyla nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırmalar ise olguların nasıl yorumlandığı ve nasıl anlamlar yüklediği soruları üzerinde odaklanan keşif odaklı bir araştırma sürecidir. Bu bağlamda makalemiz sosyal olarak inşa edilen gerçeği keşfetmeye yönelmiştir. Keşif süreci ise anlam ve anlama üzerine odaklanarak tümevarımsal bir süreç izlemiştir.¹⁹ Başka bir ifade ile Adep Dersine öğretim paydaşları tarafından nasıl anlamlar yüklenildiği ve anlamlandırma sürecinin ana hatları çizilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle hermenötik bir yol²⁰ izlendiğini de söylemek mümkündür. Bununla birlikte taranan kaynaklardaki parçalar bir araya getirilerek daha büyük parçalar oluşturulmaya gayret edilmiştir. Böylece belirli bir olguyu bütüncül betimleme, konu hakkında fikir sağlama ve anlamları aydınlığa kavuşturma amacı güdülmüştür.

¹⁸ Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, çev. ed. Selahattin Turan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 3.

¹⁹ Bk. Merriam, *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, 7-37.

²⁰ Bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Yayınları, 2011), 80-82.

1. Adep Dersinin Kırgız Eğitim Sistemindeki Yeri

Adep Dersinin Kırgızistan eğitim sistemindeki yerini ortaya koymak için eğitim politikalarını, bunu gerçekleştiren kurumların faaliyet alanlarını, eğitim ilkelerini ve hukuki çerçevelerini belirleyen kanunlardan hareket etmekte yarar vardır. Bu bağlamda önce Kırgızistan eğitim sisteminin temel özelliklerini ortaya koymak yerinde olacaktır.

Kırgız Cumhuriyeti eğitim sürecinin yapılanmasında 1959'da Birleşmiş Milletlerin 1386 (XIV) sayılı kararına vurgu yapar. Bu bağlamda temel eğitimin ücretsiz ve zorunlu olması gerektiğini savunur.²¹ Ayrıca uluslararası temel anlaşmaları, demokrasinin ilkelerini ve evrensel insan değerlerini esas aldığı belirtilir.²² Bu temellendirmelerden hareketle devlet okullarında ilk ve temel eğitim ücretsiz ve zorunlu olarak gerçekleşir.

Kırgız Cumhuriyeti eğitim kanunda belirttiği üzere okul eğitimi 3 aşamadan oluşur. Bu aşamalar şu şekildedir:

- Genel İlköğretim (1-4. sınıf)
- Genel Temel Eğitim (5-9. sınıf)
- Genel Ortaöğretim (10-11. sınıf)²³

Bu aşamalar genel olarak bireyin genel kültürünü geliştirme, toplumsal hayata uyum ve mesleki eğitimi kavrayarak seçme konularının temelini oluşturmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte her aşama diğer aşama ile ilişkilendirilmiştir. Başka bir ifade ile bir önceki aşama bir sonraki aşama için temel nitelik taşımaktadır. Her eğitim aşamasının temel amacı bir sonraki aşamaya hazırlık yapmaktır.

Söz konusu aşamalardan oluşan temel eğitim, vatan sevgisi, milli geleceğe saygı, ülkedeki kültürel ve doğal zenginliklere duyarlı davranma, demokratik ve vatandaşlık haklarını kavrama, hürriyetin temel ahlaki değerle bir bütün olduğunu anlama, milli değerleri fark etme, çok kültürlülük değerini anlamlandırma, bireysel potansiyelini keşfetme ve sağlıklı yaşam tarzını kazanma gibi temel becerileri geliştirme üzerine inşa edilmiştir. Bu becerilerin kazanılmasında bilişsel, sosyal ve bireysel yeterlikler belirlenmiştir. Bilişsel yeterlik bilgiyi kullanmaya hazırlık şeklinde değerlendirilirken, sosyal yeterlik bireyler arası iletişim, özellikle farklı etnik ve dini kimliklerin değerlerine

²¹ Kırgız Respublikasının Konstitutsyası (K RK), Kırgız Respublikasının Yustitsya Ministrliğı (2010), md. 45.

²² Zakir Çotaev vd., *Mamleket cana Din*, haz. Orozbek Moldaliev, (Bişkek: y.y. 2015), 8-9.

²³ Kırgız Respublikasının Bilim Berütü Mıyzamı (KRBBM), Kırgız Respublikasının Yustitsya Ministrliğı (2003), md. 11, 16.

duyarlı iletişim kurabilme becerilerini kapsamaktadır. Bunun yanında sorumluluklarını yerine getirirken kişiler arası sohbet için gerekli özelliklere vurgu yapılmaktadır. Bireysel yeterlik boyutunda ise, daha çok bireysel organizasyon ve problem çözme becerileri ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle bireysel anlamda seçenekleri araştırma ve değerlendirme, farklı yöntem ve teknikleri inceleme gibi becerilere önem verilmektedir. Belirtilen yeterlikler örnekle yapılandırma, temel işlevleri gerçekleştirme ve bireysel olarak tasarlama şeklinde üç aşamada kazanılacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda dersler; dil grubu, sosyal alan dersleri, matematik grubu, fen bilimleri, teknoloji grubu, sanat ve sağlık kültürü derslerinden oluşmaktadır.²⁴

Sosyal alan dersi olarak değerlendirilen Adep Dersi ilk ortaya çıktığı dönemde bir din dersi olarak algılanmıştır.²⁵ Daha sonra farklı perspektiflerden tartışılarak sosyal alan dersi olarak yapılandırılmıştır. Yapılandırılma sürecinde özellikle yasal düzenlemelere vurgu yapılmıştır. Bu bakımdan Kırgız Cumhuriyetinin din-devlet ilişkilerini ve din öğretimini düzenleyen yasal düzenlemelere dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Doğrudan din dersi ya da din içerikli dersler gündeme gelince ilk olarak Kırgız Cumhuriyeti anayasasının buna müsaade etmediği dile getirilir. Buna göre Kırgız Cumhuriyeti bağımsız, demokratik, devlet yönetimine din karışmayan, sosyal, üniter ve hukuk devleti olmasından ötürü din ve etnik kökenli parti kurmak yasaklanmıştır. Dolayısıyla dini kurumların siyasi amaç gütmesine izin verilmemektedir. Yine farklı dinlere düşmanlığı teşvik eden dini kurumların ve şubelerinin faaliyetlerine de müsaade edilmemektedir. Ayrıca Kırgız Cumhuriyetinde hiçbir dinin resmi veya zorunlu din olarak kabul edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda din ve onunla ilgili tüm geleneklerin devletten ayrı olduğu ifade edilmektedir. Bundan dolayı dini kurumların ve din görevlilerinin devlet kurumlarının işine karışması yasaktır. Vatandaşın dine inanma ya da inanmama konusundaki tercihini garanti altına alan devlet, kimseye inandığı dinden dolayı baskı yapılamayacağını, kimsenin dini inancını açıklamaya ya da dininden vazgeçirmeye zorlanmayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla herkesin dini inancını özgür iradesi ile seçme hakkının olduğu vurgulanmaktadır.²⁶

²⁴ Bkz. Mamlekettik Bilim Berüü Standartı (MBBS), Kırgız Respublikasının Yustitsya Bakanlığı (2014).

²⁵ Bkz. Kubatalı Topchubaev, *Kırgızistan Halkının Din Dersine (İyman Sabagı) Bakışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²⁶ KRK, md. 1, 4, 7, 16, 20, 31, 32.

Eğitim kanunu incelendiği zaman herkesin dini inancına bakılmaksızın eğitim hizmeti alacağı ifade edilir. Eğitimin dini ve siyasi kurumlardan bağımsız olduğu vurgulanır. Ayrıca devlet kurumlarında gerçekleştirilen eğitimin dini özellik taşıyamayacağı belirtilir. Anayasada belirtildiği üzere eğitim organizasyonlarında da dini parti kurmak ya da teşkilat oluşturmak yasaktır. Dini eğitim ile ilgili izin süreci, devletin yetkili din işleri kurumunun görev alanına girdiği ifade edilir.²⁷

Bağımsızlık sonrası yasalarla şekillenen eğitim sisteminde üç temel faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. İlk aşamada eğitim sistemini köklü olarak değiştirmek imkansızdı. Dolayısıyla Sovyet Birliği döneminde gelenekselleşen eğitim sisteminin yararlı yönleri devam ettirildi. Ancak bağımsızlıkla beraber Kırgız cumhuriyetinin eğitim felsefesinde de büyük bir değişiklik söz konusu oldu. Çünkü eski sistemin amaçladığı insan profili, bağımsız Kırgızistan'ın amaçladığı vatandaş profili ile örtüşmezdi.

Kırgızistan'da eğitim felsefesini şekillendiren ikinci faktör, devletin milli, manevi ve kültürel değerleridir. Buna göre bağımsız Kırgız cumhuriyetinin eğitim programı milli ve kültürel zenginlikler çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Bu yapılanma özellikle sosyal alan derslerinde kendini göstermiştir. Ayrıca bu hususta aksakal olarak bilinen yaşlı insanların, manevi değerlere ve dine hassasiyet gösteren, kültürel miraslarını yaşatmak isteyen, hatta manevi değerlerini gelecek nesle aşılılamaya gayret eden kimselerin etkisi de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.²⁸

Gelişmiş ülke örneklerini takip etme eğilimi üçüncü faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹ Söz konusu eğilim özellikle yasal düzenlemelerin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu noktada örgün eğitim sürecinde din ile ilgili bilgilerin başka derslerde verildiği modelin³⁰ tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca temel yasalarda açıklanmaya çalışılan kavramlar içerik olarak daha çok Batı ülkelerindeki anlamı ile ön plana çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Adep Dersinin Kırgız Cumhuriyeti eğitim sisteminde sosyal alan dersi olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Din ile ilgili bilgiler söz konusu dersin içinde sosyal gerçeklik ve kültürel zenginlik

27 KRBBM, md. 3, 4, 33, 39, 40.

28 Fazlı Polat, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 2.

29 Polat, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, 5, 17.

30 Mehmet Zeki Aydın, “Dünyada Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 239, 253.

olarak yer almaktadır. Dinle ilgili bilgilerin bu şekilde değerlendirmesinde yasal düzenlemelerin etkili olduğu görülmektedir. Ancak Adep Dersinin ortaya çıkmasında asıl etkenin halkın manevi değerler ve din eğitimi ihtiyacının olduğu söylenebilir. O halde Adep Dersinin ortaya çıkış sürecine ve ilgili tartışmalara bakmak yerinde olacaktır.

2. “Adep Dersi”nin Ortaya Çıkışı

Sovyetler Birliğinin dağılması ile gelen bağımsızlık süreci, ülkenin istikbali ve nasıl bir vatandaş yetiştirmek konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Bu bakımdan gelecek neslin milli ve manevi değerleri, vatanseverliği gibi konuların eğitim kapsamında ele alınması zorunluluk haline gelmiştir. Ege-menliğin ilk yıllarından itibaren kendini hissettiren bu zorunluluk aydınların, yöneticilerin ve basın yayının eşlik ettiği ahlak, manevi değerler ve inanç gibi konuları sorgulanmayı beraberinde getirmiştir. Tartışmalar genel hatları ile *“inancımızı kaybetmek milletimizi, tarihimizi ve vatanımızı kaybetmektir”*³¹ anlayışının etrafında şekillenmiştir.

Bu anlayışın şekillenmesinde eski siyasi duvarların yıkılması ve ideolojilerin ortadan kalkmasıyla İslam’ın hatırı sayılır derece yeniden canlanması da etkili olmuştur.³² İslam’a olan ilginin en görülür tarafı cami sayılarının kısa sürede artmasıdır. Bir taraftan kullanılmayan camiler tekrar açılırken bir taraftan da yeni cami inşaatları da tüm hızıyla devam etmiştir. Ülkenin ekonomik sınırlılıkları dahi cami inşaatlarını olumsuz etkileyememiştir. Çünkü bağımsızlık, Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurma ve dini alanda iş birliği yapma imkanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Khalid’in şu tespitleri manidardır: “Orta Asyalılar için milli mirasın yeniden keşfi, bir bakıma İslam’ı ve Müslüman kültürünü yeniden keşfetmek ve Sovyetlerin yabancı düşmanlığı yüzünden zarar gören diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini yeniden kurmak anlamına geliyordu. İslam, Sovyetlerin küçümsediği etik ve dini değerlerin parçasıydı ve yeni milli bağımsızlık döneminde geliştirmeliydi. Bu yüzden, İslam’ın çağdaş Orta Asya’da yeniden canlanması son derece milli bir olaydı”.³³

³¹ Özkılıç, “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan ve Bölge Ülkelerinde Ahlak Eğitiminin Kültürel Alt Yapıya Uygun Olarak Verilmesinin Önemi”, 249-254; Kencaalı Sarımsakov, “Eks-ministr İşengul Bolcurova: Sapatsız 50 Filiadı Caap Salgam”, *Aalam* (2004), 4.

³² Suat Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 103-117.

³³ Khalid Adeeb, *Komünizmden Sonra İslam Orta Asya’da Din ve Politika*, çev. Aslıhan Tekyıldız (Ankara: Sitare Yayınları, 2011), 133.

Bunların yanında Sovyetler döneminde ötekileştirilmiş dini şahsiyetler milli kahraman olarak yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Gelenek ve göreneklerde İslam ritüelleri görünür halde uygulanmaya başlanmıştır.³⁴ Bu süreç İslam'la bütünleşen birey yetiştirme amaçlarını da gündeme getirmiştir.

İslam'la bütünleşen, milli değerleri ile barışık birey yetiştirme arayışları yeni bir dersin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun neticesinde birçok bölgede halkın desteği ile “İman Dersi” denilen ders seçmeli olarak okutulmaya başlamıştır. Hatta halk, söz konusu dersin ihtiyaçlarını karşılama sorumluluklarını da üstlenmiştir. “İman Dersi” dersi ilk olarak Oş, Calalabat, Çüy, Isık-Köl ve Narın illerinde faaliyete başlamıştır.

Bunun yanında “İman Dersi” bazı valiler tarafından da destek görmüştür. Örneğin Talas il valisi Dastan Sarıgulov'un girişimi ile söz konusu dersin öğretim programı geliştirilmiştir. Bu program basın araçları ile halkın görüşlerine sunulmuştur. Böylece “İman Dersi” dersinin niteliğini geliştirmek hedeflenmiştir. Ancak bu gayretler, bazı öğretmenlerin söz konusu dersten el çekmesi ile sonuçlanmıştır. Zira bahsedilen öğretmenler öğretim programında belirlenen şartlar ve yeterlikler konusunda kendilerinin yetersiz olduklarını itiraf etmiştir.³⁵

Bazı bölgelerde ise “İman Dersi” dini boyutun ön plana çıktığı derse dönüşmüştür. Bu durum bazı ailevi sorunların çıkmasına neden olmuştur. “İman Dersi”ne katılan öğrencilerin, anne-babaları ile özellikle içki konularında tartışmalara girdiği gündeme gelmiştir. Hatta kimi öğrencilerin “içkiyi bırakmazsanız evi terk edeceğim”³⁶ şeklindeki ifadeleri gazete manşetlerinde yerini almıştır. Bu tartışmalar aynı zamanda “İman Dersi”ni sorgulanır hale getirmiştir. Kimi veliler söz konusu dersin devam etmesini istememiştir.

Halkın milli ve manevi eğitim arayışları, “İman Dersi” ile ilgili yukarıdaki girişimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; “İman Dersi” dersinin kişisel girişimlerin ötesine geçemediğini göstermiştir. Başka bir ifade ile devletin ilgili kurumları derse kayıtsız kalmıştır. Bu kayıtsızlığın temelini, devletin din işlerine karışmaması ve din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulması gibi an-

34 Tolobek Abdırahmanov, “Gosudarstvennaya Politika v Kirgıztana v Sfere Religioznogo Obrazovaniya”, *İslam Azırkı Svetik Mamlekette El Aralık Konferentsyasının Bayandamalar Cıyınagı*, ed. Zayırbek Ergeşov (Bişkek: KRDMK yayınları, 2017), 153.

35 Sarımsakov, “Eks-ministr İşengul Bolcurova: Sapatsız 50 Filialdı Caap Salgam”, 4.

36 Sarımsakov, “Eks-ministr İşengul Bolcurova: Sapatsız 50 Filialdı Caap Salgam”, 4.

layışlarda aramak gerektiği ifade edilmiştir.³⁷ Dolayısıyla bu dersin öğretimi bilimsel yönden de gelişmemiştir.³⁸ Ayrıca “İman Dersi” ile ilgili yaşanan birikim din öğretiminin yeri ve manevi değerler eğitimi gibi yeni bir tartışmanın tetikçisi olmuştur.³⁹ Bu sürecin daha iyi anlaşılması açısından manevi değerler ve din öğretimi ile ilgili tartışmaları betimlemek önem arz etmektedir.

3. Manevi Değerler ve Din Öğretimi ile İlgili Tartışmalar

Yetmiş yıllık Sovyet döneminin ardından, Kırgızistan'da yeni bir sosyo-politik durum ortaya çıkmıştır. Daha önce Kırgızistan'ın da bağlı olduğu dünya görüşü ve ideolojik değer yönelimleri hızla ortadan kalkmıştır. Din olgusu, komünist ideolojinin çöküşü ile oluşan boşluğu doldurma ve sosyo-ekonomik sorunları çözüme konusunda tek yol olarak algılanmıştır. Ortaya çıkan gelişmelerden hareketle Sovyet sonrası dönem, dine büyük bir dönüş olarak karakterize edilebilir. Ancak bu durumun devlet tarafından iyi yönetilemediği, bunun dinle ilgili bilgi kirliliğini beraberinde getirdiği dile getirilmektedir.⁴⁰

Bu süreçte din eğitimi gerçekliği toplum tarafından ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle yaygın din eğitimi bağlamında cami merkezli din eğitimi uygulamalarına sık rastlanmaya başlamıştır.⁴¹ Hatta yeni dönemle ortaya çıkan ahlaki sorunların din eğitimi ile çözülebileceği inancı halk arasında hakim olmuştur. Bu girişimler sonucunda yukarıda da bahsedildiği üzere zorunlu öğretim sürecinde dinle ilgili dersin olması için girişimler sonuç vererek “İman Dersi” adlı ders ortaya çıkmıştır. Söz konusu ders ilk aşamada dini içeriklerle halkın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ancak “İman Dersi” öğretmenlerinin donanım eksiklikleri ve öğretmen bulunamayan bölgelerde pedagojik formasyonu olmayan imamların derse girmesi gibi olgular durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Bu durum ülkede iki önemli sorunu gündeme taşımıştır.

³⁷ Bk. Sayfulla Bazarkulov, “Diniy Bilim Berüü Standaştırılıp Diniy Okuu Cayar Litsenziyalanat”, *Teologiya Fakultetinin İlimiy Curnalı* 18-19 (2013), 185-187.

³⁸ Hasan Dam, “Kırgızistan’da Yüksek Din Öğretimi Üzerine Bir İnceleme”, *Teologiya Fakultetinin İlimiy Curnalı* 20-21 (2015), 33-35.

³⁹ Salih Pay - Akif Kılavuz, “Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 249-254; Özkılıç, “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan ve Bölge Ülkelerinde Ahlak Eğitiminin Kültürel Alt Yapıya Uygun Olarak Verilmesinin Önemi”, 249-254.

⁴⁰ Abdırähmanov, “Gosudarstvennaya Politika Kırgızstana v Sfere Religioznogo Obrazovaniya”, 153.

⁴¹ Bkz. Murzaraimov - Köylü, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler”.

İlk olarak genel eğitim içinde din öğretiminin yeri nedir sorusu ön plana çıkarken, diğer taraftan laik bir devlet yapısında din öğretiminin yasal çerçevesi nedir sorusuna dikkat çekilmiştir. Bahsedilen sorunların çözümüne yönelik tartışmalar dini kurumlarla ilgili yasanın çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu yasa aynı zamanda Kırgızistan’da din eğitiminin yasal çerçevesini belirleyen ilk yasa olarak tarihte yerini almıştır. Aynı zamanda bu yasa devlet ve dini kurumların ilişkisini düzenleme bağlamında olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir.⁴²

Bu süreçle ilgili değerlendirme yapan İsmailov, Kırgızistan’daki okullarda pedagojik tercihlerden daha çok, özgürlükler sorununun kendini gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre sosyal düzendeki değişiklik ve okul-din ilişkisi arasındaki belirsizlik gibi konular eğitsel gelişimi olumsuz etkilemiştir. Başka bir ifade ile manevi kültür alanında ihtiyaç duyulan derslerin içeriğinin belirlenmesinde inanç özgürlüğünün etkisi daha belirgindir. Hatta bu durum pedagojik düzenlemenin önüne geçmiştir. Örgün eğitim kurumlarında din öğretiminin yeri nedir sorusunun hararetle bir şekilde tartışılmasına yol açmıştır. Din öğretiminin yeri ile ilgili tartışmalara laik bir ülkede din öğretiminin varlık sorunu eklenince, durum daha da karmaşık bir sürece dönüşmüştür.⁴³

Genel eğitim içerisinde din öğretiminin yeri sorunu ile ilgili tartışmalarda siyasi aktörlerin görüşleri ön plana çıkmaktadır. Nitekim yasal düzenlemeler bağlamında din eğitiminin yerini ortaya koyma sorunu, dönemin milletvekillerinin de gündemini meşgul etmiştir. Bu sorunla ilgili İ. Arabayev Kırgız Devlet Pedagoji Üniversitesi, Avrupa Medeniyetleri Enstitüsü ve OBSE tarafından düzenlenen “Din ve Eğitim” adlı toplantıda Yüksek Meclis milletvekili A. Sabirov şunları dile getirmiştir: “Genel öğretici nitelikteki din eğitimi (dinler tarihi, din kültürü vb.) devlet okullarının programlarında yer almalıdır. Din eğitimi diğer derslerin çerçevesinde de öğretimin bütün basamaklarında da sunulması amaca uygun olacaktır...”⁴⁴

Laik ve demokratik devlet olan Kırgız Cumhuriyetinde din eğitimi gerekli midir? sorusuna Kırgızistan Cumhuriyeti Büyükelçisi İ. A. Abdrazakov; “... gereklidir diye düşünüyorum... Aslında sorun olan şey din eğitiminin nasıl

⁴² Cebeci, “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaşmanın Niteliği”, 29.

⁴³ Nurlan İsmailov, “Aktualnıe Voprosı v Sfere Religioznogo Obrazovaniya v Kırgızstane” *Globalizatsya Uçurunda Kırgızstanda Adeptüülük cana Teologiyahk Bilim Beriüi Maseleleri El Aralık Sempoziyumu* (Bişkek: KRDMK Yayınları, 2007), 147.

⁴⁴ Alişer Sabirov, “Gosudarstvennost i Religiya”, *Religiya i Obrazovaniye* (Bişkek: OBSE, 2002), 15.

verilmesi gerektiği ve diğer derslere nispeten süresinin ne kadar olacağıdır. Din derslerini veya dini, kültürün bir parçası olarak sunmak amaca uygun olacaktır. Eğitim sistemine ise din derslerini kitaplar, derslikler ve din eğitimi uzmanları yetiştikten sonra yavaş yavaş sokmalıyız” diye cevap vermiştir. Aynı soruya Din İşleri Komisyonu görevlisi E. Kurmanov’un cevabı ise şu şekildedir; “Devlet eğitilmiş ve manen gelişmiş vatandaşların çoğalmasına özen göstermelidir”.⁴⁵

Din ve değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili söylenenler birlikte değerlendirildiğinde din eğitiminin nitelikli planlanmasının ahlak ve manevi değerlerin gelişimini sağlayabileceği ileri sürülebilir. Zira devletin yönetim kadrosu da ahlaki ve manevi yönden gelişmemiş toplumlarda rüşvet, yalancılık, haksızlık ve hırsızlık gibi sorunları ortadan kaldırmamanın kolay olmayacağını farkındadır. Bu durum ahlaki sorunların kendiliğinden çözülmeyeceği, okullarda ciddi bir eğitim sürecinin düzenlemesi gerektiği görüşünü ön plana çıkarmaktadır. Yine bu anlamda manevi değerler eğitiminin toplumun dini durumu ve manevi gerçekliklerini göz önünde bulundurması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁶

Her ne kadar siyasi aktörler, din eğitiminin laik sistemde yer alması gerektiği fikirlerini dile getirse de bu görüşlerin kişisel görüşlerin ötesine geçemediğini görmek mümkündür. Nitekim Kırgızistan eğitim sisteminin günümüz zorunlu eğitim uygulamaları da bunu destekler niteliktedir. Çünkü din öğretimi örgün eğitimde kültür şeklinde sosyal alan derslerine serpiştirerek gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca ülkenin laik yapısı gereği devlet okullarında din derslerinin yer almaması gerektiğini savunan kesim de vardır. Bu görüşü savunanlara göre söz konusu dersin örgün eğitimde yer alması bir taraftan dini propaganda olarak değerlendirilirken, diğer taraftan devlet kanunlarına aykırı bir tutumdur. Şimdilik Kırgızistan’da din öğretiminin genel eğitimdeki yeri ile ilgili tartışmalar tercihinin ‘laik bir yapı din öğretimine genel eğitimde yer vermez’ şeklindeki yorumlardan yana kullanılmaktadır.⁴⁷ Adep dersi ise bu yaklaşımın genel eğitimdeki uygulaması olarak dikkat çekmektedir.

Manevi değerler ve din öğretimi ile ilgili diğer bir tartışma ise kavramsal belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu belirsizlik Adep dersinin ilk isminde yer

⁴⁵ İşenbay Abdurazakov, “Obrazovaniye Kak Provodnik v Mirovozrençeskom Labirinte”, *Religiya i Obrazovaniye* (Bişkek: OBSE, 2002), 17.

⁴⁶ Hamza Aktaş, “Kırgızistan’da Son Dönem Din Eğitimi Gelişmeleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 36 (2016), 243-244.

⁴⁷ Dam, “Kırgızistan’da Yüksek Din Öğretiminin Üzerine Bir İnceleme”, 33-35.

alan “İyman (İman)” kavramı ile ilgilidir. Hatta “İyman” kavramının anlam çeşitliliği üzerindeki tartışmalar İman dersinin isminin Adep dersi olarak değiştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Sözlük ve kavramsal çalışmalar incelendiğinde “İyman” kavramıyla ilgili iki anlamın öne çıktığını görmek mümkündür. İlk anlamı imanın şartlarını merkeze alan din temelli bir tanımlardır. Diğerisi ise ahlaki erdem merkezli milli değerler temelli bir anlamlandırmadır. Ahlaki erdem merkezli tanımlama aynı zamanda imanı da içinde barındırdığı için daha kapsayıcı olduğu savunulmaktadır.⁴⁸ Bu tanımlamalardan hareketle din temelli iman kavramını esas alanlar Adep dersinin din içerikli ders olması gerektiğini vurgulamaktadır. İman kavramına milli değerler yönünden yaklaşanlar ise Adep dersini manevi kültür dersi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca manevi kültür dersinde din konusunun kültürel gerçeklik olarak yer alması gerektiği ifade edilmektedir.

Her ne kadar “İyman” kavramının kapsayıcı anlamı ön plana çıkarılmaya çalışılsa da “İyman Dersi” bağlamında kapsayıcı anlamın halk tarafından yeteri kadar benimsenmediği söylenebilir. Nitekim bağımsızlıkla beraber gerçekleşen dini eğilim, din temelli iman anlayışını daha belirgin hale getirmiştir. Hatta “İyman Dersi”nin dini ders olması gerektiği yönünde sivil toplum kuruluşlarının belirgin talepleri gündeme gelmiştir. Sürekli ön plana çıkarılan din temelli İyman kavramı eğitim bakanlığını harekete geçirmiştir. Böylece dönemin eğitim bakanı İ. Bolcurova'nın talimatı ile “İyman Dersi”nin ismi “Adep Dersi” olarak değiştirilmiştir.⁴⁹

Adep dersi ile ilgili tartışmalar kavramsal anlamlarla sınırlı kalmamıştır. Tartışmaların bir kısmı Kırgız kültürüne ters olduğu iddia edilen “Sağlıklı Yaşam Tarzı” adlı dersin öğretim programlarında yer alması ile alevlenmiştir. Hatta söz konusu derste yer alan cinsel eğitim içeriğine yönelik halkın itirazları⁵⁰ Adep dersinin bakanlık düzeyinde sahiplenmesinde ve Kırgız dilli

48 *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, (Frunze: Mektep Basmakanası, 1969), “İyman”, 744; Konstantin Yudahin, *Kırgızca -Orusça Sөzdük* (Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Basılması, 1965), “İyman”, 930; Sabır İptarov, *Adeptik Bilim Berüünün Ayrım İlimiy-Methodikalık Maseleleri* (Bişkek: Al Salam, 2012), 17; Huseyin Karasaev, *Min Türkün Suroogo Min Türkün Coop* (Bişkek, 1998), 95; Gulmayram Şermatova, “İyman Degen Emne?”, *Kırgız Tuusu*(Ocak 2003), 12.

49 Bilim Berüü cana İlim Ministrliği (BBİM), K. 545/1 (Haziran 2004)

50 Ayna İbraeva, “Bilim Berüü Ministri Mustafa Kidibaevke Açık Kat”, *Aalam* (Ekim 2004), 2; *Kut Bilim*, “Ak Col! İyman Sabagi” (Ağustos 2003), 13; K. Kaldıbaev, “Açık Kattarga Açık Söz”, *Kut Bilim* (Kasım 2004), 4-5; K. Kalbaev, “Ruhaniy Tarbiya-Coopkerçiliktüü İş”, *Kut Bilim* (Kasım 2004), 5; Agym, “Açık Kat” (Nisan 2003), 2-7.

okullarda zorunlu olmasında etkili olmuştur. Bu itirazlar Sağlıklı Yaşam Tarzı dersini kitabıyla birlikte okullarda okutulmamasını dile getirilmektedir. Söz konusu dersin çocukların gelişiminden ziyade kültürel anlamda yozlaşmaya neden olacağı, hatta pek çok sakıncaları beraberinde getirebileceği kanaatini taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda Kırgız halkının istikbalini sakıncaya sokabileceği dile getirilmektedir. Devlet yetkililerinin bu içerikteki derslerden ziyade kültürel birikimlerle örtüşen derslere eğilmesi gerektiği hususu vurgulanmaktadır. Özellikle ahlak içerikli iman/adep dersinin gündeme alınması gerektiği ortak olarak ifade edilmektedir.

İtirazlar gazetelere gönderilen açık mektuplar ile sınırlı kalmamış, Kırgız Halkının Şeref ve Haysiyetini Koruma Komitesi tarafından Kırgızların zihniyetine ve geleneklerine hakaret ettiği gerekçesiyle söz konusu ders kitabının yazarlarına karşı kamu dava açılmıştır.⁵¹ Kamu davasına eğitim bakanlığının önünde gerçekleştirilen gösteriler eşlik etmiştir. Hatta tartışmalı dersin okul programına alınması ile ilgili eğitim bakanlığının faaliyetlerini denetlemek için parlamentonun özel komisyon oluşturması teklif edilmiştir.⁵²

Gündemi meşgul eden ders tartışmaları, geleneklerle örtüşen kültürel manevi ders talebi, gelecek neslin ahlak eğitimi sorunları gibi konular hükümeti de harekete geçirmiştir. Bahsedilen sorunlara kayıtsız kalamayan hükümet ilgili bakanlıklara ulusal ahlaki eğitim programı geliştirilmesi talimatını vermiştir. Bu amaçla “Kırgız Cumhuriyeti Eğitim-Öğretim Devlet Standartları ile İlgili Kararname” esas alınarak Eğitim Bakanlığı tarafından “Kırgızistan Cumhuriyeti Eğitim Teorisi” geliştirilmiş bakanlık kurulunca onaylanmıştır. Söz konusu teoride gençlerin ahlak ve değerler eğitimine öncelik tanınması gerektiği belirlenmiştir. Dönemin Eğitim Bakanı Bolcurova gelecek nesli ahlak ve değerler eğitimin önem verdiklerini, Kırgızistan Eğitim Akademisi bilirkişiler ile isteğe bağlı “İman Dersi”nin zorunluluğu üzerinde çalıştıklarını ifade etmiştir.⁵³

Devletin bu girişimlerinin sonucu olarak Eğitim Akademisi “Okul Öğrencileri Ahlak ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi” geliştirmiş, 30.07.2003 tarihinde Kut Bilim gazetesinde yayımlanmıştır. Toplum tarafından da değerlendirilmesi istenen bu teori geri bildirimler çerçevesinde Eğitim Bakanlığın-

51 DW Novosti, “V Biškeke Prodaljaetsya Skandal Vokrug Knigi ‘Zdoroviy Obraz Jizni’”, (Erişim: 25 Temmuz 2020).

52 Tsentri Aziya, “V Kirgizii Zapreşayut Şkolniye Uçebniki ‘Zdoroviy Obraz Jizni’ Seksualno Ozaboçennogo Doktora Şapiro”, (Erişim 12 Temmuz 2020).

53 Bkz. *Komsomolskaya Pravda*, “İntervyu s İşengul Bolcurovoy” (Mart 2003), 1-5.

ca onaylanmıştır. Eğitim Bakanının önderliğinde yürütülen çalışmalar 2003-2004 öğretim yılında “İman Dersi”nin zorunlu olarak öğretim programına konulması ile sonuçlanmıştır. Böylece “İman Dersi” geliştirilen teori çerçevesinde ulusal eğitimin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik zorunlu dersler arasında yerini almıştır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere “İyman” kavramındaki anlam zenginlikleri ve belirsizlikler yeni bir tartışmanın fitilini ateşleyince, “İyman Sabagi”nın ismi “Adep Sabagi” olarak değiştirilmiştir. İçerik olarak değil, sadece kavram belirsizliklerini ortadan kaldırmak için isim olarak değiştirilen Adep dersi hangi ilkelere göre hareket ettiğini ve amaçlarını ortaya koymak, söz konusu dersin mahiyetini aydınlatma açısından yararlı olacaktır.

4. Adep Dersinin Amaçları ve İlkeleri

Adep Dersinin amaçlarını ve ilkelerini ortaya koymak için birçok paydaşların katılımı ile geliştirilen “Ahlak ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi”ni incelemek gerekmektedir. Toplumsal hayattaki değişiklikler, milli değerlerin sorgulanması, halk desteği ile yürütülen “İyman Sabagi”nın Eğitim Bakanlığı nezdinde ele alınması, komşu ülkelerin eğitim programlarında yer alan “Etik” dersi modeli gibi nedenlerden dolayı geliştirilen “Ahlak ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi” şu şekilde temellendirilir: “Toplumun manevi yönden gelişmesi her zaman toplumun ahlak ve maneviyat anlayışı ile ölçülmüştür. Eğitim sürecinde insanın ahlaki boyutunu dikkate almadan sadece bilimsel boyutuna önem vererek bireyi her taraftan geliştirmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu problemin gerek aile gerekse devlet tarafından önemszenmesi zorunludur”.⁵⁴

Temellendirmenin devamında ise, günümüzde ahlak ve manevi değerler eğitimine önem verilmesinde, yeni sosyo-ekonomik ilişkiler, geçmişe ve hayata olan bakış açılarının değişimi, uluslararası ve kültürel ilişkilerin genişlemesi, kalıplaşmış hayat tarzının bozulması, ahlaki ve manevi değerlerin sorgulanması, toplumsal ilişkilerdeki değişiklikler, zulüm, kötü niyet, menfaat ve zenginlik için her şeyi meşrulaştırma gibi olumsuz davranışların etkili olduğu belirtilmektedir. Bu durumun çözümü sadece bilişsel yönden gelişmiş vatandaşlar ile değil, ahlaklı, imanlı ve halkına sorumlu bireyleri yetiştirmekle mümkün olabileceği dile getirilmektedir. Aynı zamanda çözüm arayışlarında Kırgızistan’ın milli, tarihi ve kültürel özelliklerini dikkate almadan başarıya ulaşamayacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda ahlak ve manevi değerler

⁵⁴ *Mektep Okuuçularına Adeptik cana Ruhiy-Iymandık Bilim Berüü Kontsepsyası* (Bişkek: Kırgız Bilim Berüü Akademiyası, 2003), 1-5.

eğitiminin teorisi, toplumsal zihniyeti ve dünya medeniyetlerinin başarılarını, bireye saygıyı esas alan modern eğitim stratejisini geliştirme çabalarının biri olarak değerlendirilir.⁵⁵ Bu bakımdan Adep dersi demokratik ilkelerin bilincinde olan nitelikli birey ve vatandaş yetiştirme çabaları açısından önemlidir. Zira Adep dersi, bireyin ahlaki, kültürel ve hoşgörü açısından gelişmesinde büyük sorumluluk taşımaktadır. Çünkü söz konusu ders ile öğrenciler ahlak anlayışlarını, vatanseverlik duygularını ve örnek davranışlar geliştirme imkânları bulmaktadırlar.

Hala yapı ve metodoloji açısından gelişmeye devam eden Adep dersinin temel amacı, gelecek neslin manevi dünyalarını geliştirme ve ata mirası sayılan manevi değerlere sahip çıkma olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu ders sadece okulları ve öğretmenleri ilgilendiren bir ders olarak değerlendirilmemektedir. Tüm paydaşların, özellikle sivil toplum kuruluşlarının ve velilerin desteklemesi gereken ders olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü Adep dersi öğretim programını, söz konusu dersle ilgili tartışmaları ve görüşleri değerlendirme, geçmişin tecrübelerini kullanabilme her vatandaşın özel gayretini zorunlu kılan bir husus olduğu dile getirilmektedir.⁵⁶ Ayrıca halk arasındaki “dini olmayanın dili/maneviyatı olmaz” sözü öne çıkarılarak Adep dersinin din bilgisinin rasyonelliğini ortaya koyabilme potansiyeli taşıdığı ifade edilmektedir.⁵⁷ Bu bakımdan manevi değerlerin öğretiminde ilahiyat mezunlarının öneminin büyük olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁸

Adep dersinin temel amacı aynı zamanda milli değerlerden hareketle evrensel ahlaki davranışları geliştirme hedefini güttüğü de ifade edilir. Bu amaçların gerçekleşmesini sağlayacak ders içeriğinin aşağıdaki temel çerçeveyi takip ettiği belirtilir:

1. Ahlak anlayışları ve kavramları
2. Milli gelenekler
3. Milli değerler
4. Milli kültür
5. Kırgız halkının örnek şahsiyetleri⁵⁹

⁵⁵ *Mektep Okuuçularına Adeptik cana Ruhıy-Iymandık Bilim Berüü Kontsepsyası.*

⁵⁶ Bkz. A. Karımşakov, *Adep Sabagı Mugalimderdin Avgust Keneşmesi* (Bişkek: Bilim Berüü Ministrliğı, 2016-2017), 1-9.

⁵⁷ İptarov, *Adeptik Bilim Berüüniün Ayrım İlimiy-Metodikalık Maseleleri*, 13.

⁵⁸ Suat Cebeci, “Din Çöyrösündö Cogorku Bilimdüü Adister İştöögö Tiyiş”, *Kut Bilim* (Şubat 2016), 5.

⁵⁹ *Mektep Okuuçularına Adeptik cana Ruhıy-Iymandık Bilim Berüü Kontsepsyası.*

Çerçevesi çizilen bu içeriğin ahlak anlayışını ve kavramlarını geliştirme, ahlak duygusunu geliştirme, ahlak inancını geliştirme ve ahlaki davranışları alışkanlık haline getirme olarak belirlenen dört aşamalı bir amaca hizmet ettiği belirtilir. Ahlaki davranışları alışkanlık haline getirme amacının gerçekleşmesi ise önceki üç aşamanın sırasına göre gerçekleşmesine bağlı olduğu ifade edilir. Bununla beraber ahlak ve manevi değerler eğitimi başarıyla tamamlayan öğrencilerin, geçmiş ile günümüz ahlak anlayışlarını ayırt edebileceği, sağlam bir ahlak anlayışına erişebileceği ve ahlaki davranış alışkanlığını kazanabileceği ileri sürülmektedir.⁶⁰

Adep dersi ilkeleri maddeler halinde belirtilmeye çalışılmıştır. Bu maddeler incelenerek sınıflandırıldığında dört temel ilkenin göze çarptığını görmek mümkündür. Bunların ilki çağdaş anlayışlara yönelik ilkelerdir. Demokrasi ve hümanizm ilkesi çağdaş anlayışlar ilkesi olarak değerlendirilmektedir. Dersin amaçları ile ilgili kısımda belirtildiği üzere milli ve manevi değerlerden hareketle demokratik ve hümanizm temelli değerleri dikkate alma hususu bu ilke ile temellendirilmiştir. Aynı zamanda bu ilke ile evrensel ahlaki değerlerin inşasına önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Diğer bir temel ilke ise kültürel hassasiyetler ilkesi olarak dikkat çeker. Kültürel hassasiyetler ilkesinin çerçevesi milli ve manevi değerlere yönelme, halk pedagojisi ve milli gelenekleri esas alma, bölgesel (dil ve kültür) farklılıkları dikkate alma şeklinde çizilmiştir. Bireysellik ilkesi olarak sınıflandırılabilir diğer bir ilkede ise, öğrencinin etnopsikolojik ve etnokültürel özelliklerini dikkate alma, öğrencinin gelişim özelliklerini dikkate alma, bireysel öğrenme becerilerini geliştirme gibi hususlar öne çıkartılır. İlkelerin sınıflandırılmasında son ilkeyi nitelikli öğretim süreci ilkesi olarak adlandırmak mümkündür. Bu ilkeye göre öğretim süreci bilimsellik ve süreklilik, dersle hayat ilişkisi, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerine yönelik fırsatlar oluşturma, öğretim sürecinde uzman ve velilerle işbirliği, öğretim materyallerinde dini, siyasi, ideolojik ve tek taraflı bakış açılarından kaçınma hususlarına dikkat edilmesi gerekir.

Adep dersinin amaçları ve ilkelerinin belirlenmesinde temel teşkil eden Ahlak ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi bir bütün olarak değerlendirildiğinde ders içeriğinin milli ve manevi değerler, örnek şahsiyetler ve geleneklerden oluşacağı çıkarımını yapmak mümkündür. Amaçların gerçekleşmesinde temel ilkelere dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmakla birlikte öğretim yöntemleri-

⁶⁰ *Mektep Okuucularına Adeptik cana Ruhiy-Iymandık Bilim Berüü Kontsepsyası.*

nin temel iki stratejiye göre şekillenmesi gerektiği ifade edilir. Bunlar; “ahlak anlayışını geliştirme” ve “ahlak anlayışlarını pekiştirme” stratejileri olarak belirtilir. Ahlak anlayışını geliştirme stratejisinde ahlak anlayışı ile ilgili fikir alışverişinde bulunma, tartışma, anlatım, yayın ve edebi eser müzakeresi gibi teknikleri önceleyen yöntemlere başvurulması önerilir. Anlayışları pekiştirme stratejisinde ise oyun, alıştırmalar, yarış, ödev gibi teknikleri kapsayan öğrenme modellerine ve yöntemlerine işaret edilir.⁶¹

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz Kırgızistan topraklarında din, ahlak, değer kavramları tartışmaların devam ettiği dinamik konulardandır. Bu konular bir taraftan toplum hayatında yaşanan ahlaki sorunlar nedeniyle, diğer yönden bağımsızlık süreci ile meydana gelen değişimle gündeme gelmektedir. Bunun sonucunda din, kültür, maneviyat ve ahlak eğitimi alanında deneyimler yaşanmaktadır. Bu durum sadece deneyimler ve tartışmalar ile sınırlı kalmamakta din, manevi ve kültürel değerler eğitimin kuramsal çerçevesinin çizilmesini zorunlu hale getirmektedir. Ancak Kırgızistan özelinde manevi değerler eğitiminin kuramsal çerçevesinin bilimsel araştırmalardan ziyade yasal düzenlemelerle belirlendiğini görmek mümkündür.

Kırgızistan’ın özellikle din ve manevi değerler eğitimi konusunda daha çok yasal düzenlemelere yönelmesinde din öğretimi ile ilgili belirsizlik önemli rol oynamaktadır. Bu belirsizlik bir nebze yasal düzenlemeler ile giderilmeye çalışılsa da toplumun din ihtiyaçlarının devlet düzeyinde karşılanması ve dini bilgi kirliliğini önleme açısından yeterliği tartışılmaktadır. Bununla birlikte Kırgız cumhuriyetinin bağımsızlığını kazandığı günden beri SSCB yıllarında kaybettiği manevi değerlerini ve geleneklerini geri getirme çabasında olduğunu görmek mümkündür. Nitekim Kırgızistan küreselleşen dünyada bir taraftan gelişmiş ülkelerin değerlerine yönelirken, diğer taraftan yerelleşme eğilimi de göstermektedir. Yerelleşme, manevi değerleri geliştirme, kültürel değerleri gelecek nesle aktarma, geleneksel kimlik inşası gibi hususlar söz konusu olunca din ve maneviyat kavramları ön plana çıkmaktadır. Hatta din eğitiminin bahsedilen hususlarda etkili olabileceği gündeme gelmektedir. Bu noktada devlet nezdinde gerçekleştirilen din eğitimine ihtiyaç duyulduğu dile getirilmektedir.

⁶¹ Bkz. İptarov, *Adeptik Bilim Berüünüün Ayrım İlimiy-Methodikalık Maseleleri*; Karımşakov, *Adep Sabagı Mugalimderdin Avgust Keneshmesi*; *Mektep Okuuçularına Adeptik cana Ruhiy-Iymandık Bilim Berüü Kontsepsyası*; 2015-2016 Cılına Karata Adep Sabagın Okutuu Boyunça Sunuštamar (Bilim Berüü Ministrligi, 2015).

Ancak Kırgızistan'ın önemli şahsiyetleri bu ihtiyacı dile getirmesine rağmen girişimlerin kişisel olmaktan öteye geçemediği görülmektedir.

Başlangıçta din dersi olarak algılanan Adep dersini bu durumun somut örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Adep dersi kişisel bir girişimle başlamış, din dersi olarak değerlendirilmiştir. Ancak devletin temel yasalarda belirlediği din-devlet ilişkileri Adep dersinin yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Adep dersi deneyimi ile beraber Kırgızistan devlet okullarında din öğretiminin yeri de somutlaşmıştır. Buna göre din konusu Kırgızistan eğitim sisteminde manevi-kültürel gerçeklik ve ahlak anlayışının gelişiminde önemli bir olgu olarak yer alabilmektedir.

Adep dersi, manevi değerler ve din eğitimi söz konusu olunca iki önemli hususun belirleyici olduğu dikkat çekmektedir. İlki, devletin laik yapısı ile şekillenen eğitim politikaları, diğeri ise dini inanç aracılığıyla manevi değerlerin gelişimi ile ilgilenen dini kurumlardır. Laiklik gerekçesi ile şekillenen eğitim politikası din eğitimi sivil dini kurumlara bırakmış oldu. Sivil dini kurumların bu alandaki eğitsel çabaları kendi dini anlayışlarına göre farklılık arz ettiği için devletin eğitim politikaları ile bütünlük ve birbirlerini tamamlayıcılık arz ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Aksine dini kurumların hakikatin kendi tarafında olduğu iddiaları rekabetçi ve ötekileştirici tutumları geliştirebilmektedir. Bu durum devletin yetkili mercileri tarafından emniyet sorunu olarak değerlendirilebilmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere devlet nezdinde toplumun din eğitimi ihtiyacının yeterli derecede karşılandığını söylemek zorlaşmaktadır. Dolayısıyla çok dinli toplumsal yapıya sahip olan Kırgız Cumhuriyeti genelde eğitimi sürecini, özelde ise din eğitimi, vatandaşlarının din tercihlerini ve dini yaşamlarını bilinçli olarak inşa etmesine katkı yönünden gözden geçirmesi yararlı olacaktır. Din olgusu konusunda bilinçli vatandaş yetiştirmenin temellerinin bilimsel araştırmaların zemininde şekillendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu süreç dinler arası gelenekleri kıyaslayabilecek bir düzeyde dini bilgileri de içermelidir. Çünkü bu anlayışlar ile yapılan din eğitimi öğrencilerin diğer dinlere hoşgörü ile bakmasına katkı sağlayabilir.

Bununla birlikte Kırgızistan'da laik eğitim ile sivil dini kurumların din eğitimi çalışmalarının etkileşiminin kaçınılmaz hale geldiğini söylemek mümkündür. Hatta her iki tarafın etkileşimi güncellenerek entegrasyon sağlanması zorunluluk arz etmektedir. Çünkü manevi değerlerin gelişimi konusunda her iki taraf ayrı amaçlar taşımamaktadır. Zira dini kurumların manevi değerler eğitiminin amaçlarını tek başına gerçekleştiremeyeceği gözlemlenebilmekte-

dir. Ayrıca laik eğitim sisteminin etkileşime dayalı temel oluşturmaya hazır olup olmadığı da belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla bu durumun daha derin çalışmalar ile ortaya konulabilecek birçok bileşenden oluşan özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Adep dersi, Ahlak ve Manevi Değerler Eğitimi Teorisi bağlamında değerlendirildiğinde ahlak temelli bir öğretimi öncelediği sonucuna varmak mümkündür. Buna göre din konusu, hem manevi-kültürel gerçeklik hem de ahlak anlayışının gelişiminde önemli bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Adep dersi geliştirilen söz konusu teori ile ahlak ve manevi-kültürel değerler eğitimine dönüşmüştür. Başlangıçta dini bir izlenim veren Adep dersi yasal düzenlemeler çerçevesinde tartışılmış, toplumun ihtiyaçları süzgecinden geçirilmeye çalışılmıştır. Özellikle eğitim akademisi nezdinde geliştirilen teori ile bilimsel bir zemin oluşturulma çabası güdülmüştür. Ancak yukarıda üzerinde durulan toplumda cereyan eden dini bilgi kirliliğini önleme ve dini öğrenme ihtiyacını karşılama yönünden yeterliği sorgulanır hale gelmiştir.

Kaynaklar/References

- Abdirahmanov, Tölöbek. “Gosudarstvennaya Politika v Kırgızstana v Sfere Religioznogo Obrazovaniya”. *İslam Azırlık Svettik Mamlekette El Aralık Konferentsyasının Bayandamlar Cıynagı*. ed. Zayırbek Ergeşov. Bişkek: KRDMK, 2017.
- Abdurazakov, İşenbay. “Obrazovaniye Kak Provodnik v Mirovoztrençeskom Labirinte”. *Religiya i Obrazovaniye*. 10-19. Bişkek, 2002.
- Adeeb, Khalid. *Kominizden Sonra İslam Osta Asya’da Din ve Politika*. çev. Aslıhan Tekyıldız. Ankara: Sitare Yayınları, 2011.
- Agym Gazetası*. "Açık Kat" Nisan/Aprel 2003.
- Akramova, Dilara. *Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri ve Kırgızistan’daki Durum*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2000.
- Aktaş, Hamza. “Kırgızistan’da Son Dönem Din Eğitimi Gelişmeleri”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 36 (2016), 233-257.
- Anık, Durmuş. “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan’da Misyoner Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”. *Dini Araştırmalar* 6/17 (Haziran 2003), 327-349.
- Aydın, Mehmet Zeki. “Dünyada Din Eğitimi ve Öğretimi”. *Din Eğitimi El Kitabı*. 233-265. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Bauman, Zigmunt. *Küreselleşme*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Bazarkulov, Sayfulla. “Diniy Bilim Berüü Standaştırılıp Diniy Okuu Cayar Litsenziyalanat”. *Teologiya Fakultetinin İlimiy Curnalı* 18-19 (2013), 184-197.
- Bilim Berüü Ministrligi, *2015-2016 Cılına Karata Adep Sabagın Okutuu Boyunça Sunuştamalar*. 2015.
- Cebeci, Suat. “Din Çöyrösündö Cogorku Bilimdüü Adister İştöögö Tiyiş”. *Kut Bilim* (Şubat 2016).

**350 • KIRGIZİSTAN'DA MANEVİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER EĞİTİMİ OLARAK
“ADEP SABAGI”**

- Cebeci, Suat. “Kırgızistan’da Dini Gelişmenin Dinamikleri ve Dindarlaşmanın Niteliği”. *Turkish Studies Dergisi* 11/12 (2016), 25-38.
- Cebeci, Suat. “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 103-117.
- Cihan, Ahmet. “Kırgızistan’da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri”. *Teologia Fakültesinin İlmî Jurnalı* 8 (2005), 82-104.
- Cihan, Ahmet. “Kırgızistanda Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri: Güney Kırgızistan’da Celalabat Kenti Örnekleme”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Bilimler E-Dergisi* 7 (2005), 1-25.
- Colali yeva, Cazgül. “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 22/41 (2020), 173-196. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.672546>
- Çapcıoğlu, İhsan. “Kırgızistan’da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bir Bakış”. *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ferhat Gökçe. 549-553. Bışkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oř Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Çotaev, Zakir vd. *Mamleket cana Din*. ed. Orozbek Moldaliev. Bıřkek, 2015.
- Dam, Hasan. “Kırgızistan’da Yüksek Din Öğretimini Üzerine Bir İnceleme”. *Teologiya Fakültesinin İlimiy Curnalı* 20-21 (2015), 29-39.
- DTEDUCM, Kırgız Respublikasının Din Tutuu Erkindigi cana Diniy Uyumdar Cönündö Mıyzamı. Kırgızstan: Yustitsiya Ministrliği, 2008. Erişim 01 Mart 2021. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202498>
- Erdem, Mustafa. “Misyonerlik ve Kırgızistan’da Misyoner Faaliyetleri”. *Dini Araştırmalar* 1/3 (Haziran 1999), 5-42.
- Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropolojik Araştırmaları*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.
- Eršahin, Seyfettin. “Türkistan’da Misyonerlik Faaliyetleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 34/3 (1998), 100-111.
- İbraeva, Ayna. “Bilim Berüü Ministri Mustafa Kidibaevke Açık Kat”. *Aalam* (Ekim 2004).
- İptarov, Sabır. *Adeptik Bilim Berüünün Ayrım İlimiy-Metodikalık Maseleleri*. Bışkek: Al Salam, 2012.
- İsmailov, Nurlan. “Aktualne Voprosı v Sfere Religioznogo Obrazovaniya v Kırgızstane”. *Globalizatsya Uçurunda Kırgızstanda Adeptüülük cana Teologiyalık Bilim Berüü Maseleleri El Aralık Sempoziyumu*. Bışkek: KRDMK, 2007.
- Kalbaev, K. “Ruhaniy Tarbiya-Coopkerçiliktüü İş”. *Kut Bilim* (Kasım 2004).
- Kaldıbaev, K. “Açık Kattarga Açık Söz”. *Kut Bilim* (Kasım 2004).
- Karasaev, Huseyin. *Min Türkün Suroogo Min Türkün Coop*. Bıřkek, 1998.
- Karımşakov, A. *Adep Sabagı Mugalimderdin Avgust Keneşmesi*. Bışkek: Bilim Berüü Ministrliği, 2017 2016.
- Kırgız Tilinin Tüřündürmö Sözdüğü*. Frunze: Mektep Basmakanası, 1969.
- Komsomolskaya Pravda*. “İntervyu s İşengul Bolcurovoy”. Mart 2003. 1-5.
- Kozukulov, Timur. “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti Ve Eğitimi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (30 Aralık 2005), 167-182.

- KRK, Kırgız Respublikasının Konstitutsyası. Kırgızistan: Yustitsya Ministrliği 2010. Erişim 28 Eylül 2019. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202913?cl=ky-kg>
- Kut Bilim*. “Ak Col! İyman Sabagı” (Ağustos 2003).
- Mazrui, Ali A. “Küreselleşme, İslam ve Batı: Türdeşleşme ve Tahakküm Arasında”. çev. Ali Coşkun - Olgun Közleme. *Küreselleşme Çokkültürlülük ve İslam*. ed. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- MBBS, Mamlekettik Bilim Berüü Standartı. Kırgızistan: Bilim Berüü cana İlim Ministrliği 2014. Erişim 22 Eylül 2019. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/96691>
- Mektep Okuuçularına Adeptik cana Ruhıy-İymandık Bilim Berüü Kontsepsyası*. Bişkek: Kırgız Bilim Berüü Akademiyası, 2003.
- Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. çev. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Murzaraimov, Bakıt - Köylü, Mustafa. “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 193-211.
- Nurunbetov, B. “1992-93 Okuu Cılı İyman Sabagin Okutuu Programması”. Bişkek: Dil Müröğü, 1992. Bişkek: Dil Müröğü.
- Özkılıç, İbrahim. “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan ve Bölge Ülkelerinde Ahlak Eğitiminin Kültürel Alt Yapıya Uygun Olarak Verilmesinin Önemi”. *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu*. 249-254. Bişkek: Oş Mamlekettik Üniversitesi, 2007.
- Pay, Salih. “Kırgızistan: Dinlerin Müsabaka Alanı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 233-252.
- Pay, Salih. “Misyonerlerin Kıskacındaki Ülke: Kırgızistan”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 253-283.
- Pay, Salih - Kılavuz, Akif. “Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (Ocak 2009), 247-278.
- Polat, Fazlı. “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2011), 1-18.
- Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Raimcanov, Mamat. ““Peyil, İyman – Ruhıy Düynönün cana Uluttuk İdeolgiyanın Başatı””. *Erkin Too* (Haziran 2002).
- Sabirov, Alişer. “Gosudarstvennost i Religiya”. *Religiya i Obrazovaniye*. Bişkek, 2002.
- Sarımsakov, Kencaalı. “Eks-ministr İşengul Bolcurova: Sapatsız 50 Filialdı Caap Salgam”. *Aalam Gazetası* (Ekim 2004).
- Şermatova, Gulmayram “İyman Degen Emne?”. *Kırgız Tuusu Gazetesi*. 3-9 Ocak, 2003. 10-12
- Topchubaev, Kubatalı. *Kırgızistan Halkının Din Dersine (İyman Sabagı) Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005.
- Topchubaev, Kubatalı. “Kırgızistan’da İslam Yorumunu Etkileyen Faktöler”. *İslam ve Yorum*. ed. Mustafa Aslan vd. 3/355-373. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları, 2011.
- TSA, Tsentr Aziya, “V Kirgizii Zapreşayut Şkolniye Uçebniki ‘Zdoroviy Obraz Jizni’ Seksualno Ozaboçennogo Doktora Şapiro”, Erişim 12 Temmuz 2020. <https://centrasia.org/newsA.php?st=1095296460>

**352 • KIRGIZİSTAN'DA MANEVİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER EĞİTİMİ OLARAK
“ADEP SABAGI”**

Yılmaz, Hüseyin. “Kırgızistan’da Misyonerlik ve Din Eğitimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2007), 91-128.

Yılmaz, Hüseyin. “Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan’la Karşılaştırılması”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2008), 91-119.

Yudahin, Konstantin. *Kırgızca -Orusça Sözdük*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Basılması, 1965.